९७

आथर्वणो भिषग्। ओषधयः। अनुष्टुप्

या ओषधीः पूर्वा जाता देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा।

मनै नु बभ्रूणामहं शतं धामानि सप्त च॥ १०.०९७.०१

याः। पूर्वाः- पुराण्यः। ओषधीः- ओषधयः। पुरा- पुरातनकालात्। देवेभ्यः- सोमादिदेवसकाशात्। त्रियुगम्- त्रिकाले। जाताः- उत्पन्नाः। अथवा देवेभ्यः प्राग्जाताः। शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनमित्युक्तेः प्रथमं शरीरारोग्यमनन्तरमध्यात्मवृद्धिः। ओषधयः शरीरारोग्योपलक्षणानि। चित्तस्था अध्यात्मसाधका द्योतनशक्तय एव देवाः। तस्मादोषधीनां देवेभ्यः प्राग्जातत्त्वम्। शरीरारोग्यसाधनानन्तरं हृदये देवानां जननम्। आसनादनन्तरं ध्यानम्। व्याधिरेव प्रथमान्तरायो योग इति पतञ्जलिनोक्तम्। तस्माच्छरीरशुद्ध्यनन्तरमध्यात्मसाधनमिति। अथवा ओषधयः शास्त्रोचितधार्मिकभौमभोगप्रतीकभूताः। तस्मात्ता अभ्युदयशक्तयः। निःश्रेयसशक्तीनामर्चिरादिमार्गगाणां द्योतनशक्तीनां साधकस्य जीवने उत्पत्तेः प्रागेव ओषधीनामभ्युदयशक्तीनामुत्पत्तिः। तस्माद्देवेभ्यः प्राग्जातत्त्वम्। तासाम्। बभ्रूणाम्- रोचमानानाम्। अहम्। शतं सप्त च धामानि- प्रभूतानि धामानि। नु- क्षिप्रम्। मनै- मन्ये॥१॥

शतं वो अम्ब धामानि सहस्रमुत वो रुहः।

अधा शतक्रत्वो यूयमिमं मे अगदं कृत॥ १०.०९७.०२

अम्ब- हे जनन्य ओषधयः। वः- युष्माकम्। धामानि। शतम्- प्रभूतानि। उत- अपि च। वः- युष्माकम्। रुहः- प्ररोहः। सहस्रम्- इतोपि प्रभूतः। अध- अपि च। शतक्रत्वः- हे प्रभूतकर्मयुक्ताः। मे- मम सम्बन्धिनम्। इमम्- एनम्। अगदम्- अरोगम्। कृत- कुरुत॥२॥

ओषधीः प्रति मोदध्वं पुष्पवतीः प्रसूवरीः।

अश्वा इव सजित्वरीर्वीरुधः पारयिष्णवः॥ १०.०९७.०३

पुष्पवतीः- हे पुष्पवत्यः। प्रसूवरीः- फलवत्यः। प्रकर्षेण सूयन्त उपभोगायेति प्रसवाः फलानि। ओषधीः- हे ओषधयः। प्रति- इमं रुग्णं प्रति। मोदध्वम्- मुदिता भवत। अश्वा इव- तुरगा इव। सजित्वरीः- वेगवत्यः। वीरुधः- विरोहन्त्यः। पारयिष्णवः- पारयन्त्यः ॥३॥

ओषधीरिति मातरस्तद्वो देवीरुप ब्रुवे।

सनेयमश्वं गां वास आत्मानं तव पूरुष॥ १०.०९७.०४

मातरः- हे जनन्यः। ओषधीः- हे ओषधयः। वः- युष्माकं पुरुषं वैद्यम्। देवीः- हे देव्यः। तत्- तद्वचनम्। इति- एवम्। उप ब्रुवे- वदामि। पुरुष- हे वैद्य। तव- तुभ्यम्। अश्वम्- मत्प्राणम्। गाम्- मदिन्द्रियम्। वासः- मदाच्छादकं शरीरम्। आत्मानम्- माम्। सनेयम्- प्रयच्छामि। मद्रोगमपाकुरु ॥४॥

अश्वत्थे वो निषदनं पर्णे वो वसतिष्कृता।

गोभाज इत्किलासथ यत्सनवथ पूरुषम्॥ १०.०९७.०५

वः- युष्माकम्। निषदनम्- नितरां वर्तनम्। अश्वत्थे। वः- युष्माकम्। वसतिः- वासः। पर्णे। कृता- कृतः। पुरुषम्- व्याधियुतम्। यत्- यदा। सनवथ- सम्भजध्वे। तदा। गोभाजः- गवां तेजसां सम्भाजयित्र्यः। किल। इत्- एव। असथ- भवथ ॥५॥

यत्रौषधीः समग्मत राजानः समिताविव।

विप्रः स उच्यते भिषग्रक्षोहामीवचातनः॥ १०.०९७.०६

यत्र- यस्मिन् वैद्यसदने। समितौ- सभायाम्। राजानः- दीप्तिमन्तः। इव। ओषधीः- ओषधयः। समग्मत- समायान्ति। सः। विप्रः- मेधावी। भिषक्। उच्यते। सः। रक्षोहा- शरीरबाधकशक्तिनाशकः। अमीवचातनः- व्याधिनाशकः ॥६॥

अश्वावतीं सोमावतीमूर्जयन्तीमुदोजसम्।

आवित्सि सर्वा ओषधीरस्मा अरिष्टतातये॥ १०.०९७.०७

अश्वावतीम्- प्राणयुक्ताम्। सोमावतीम्- रसयुक्ताम्। ऊर्जयन्तीम्- बलदात्रीम्। उदोजसम्- ओजःसम्पन्नाम्। सर्वाः ओषधीः- एवं सर्वा ओषधीः। अस्मै- एतस्मै। अरिष्टतातये- व्याधिनिवारणाय। आवित्सि- जानामि ॥७॥

उच्छुष्मा ओषधीनां गावो गोष्ठादिवेरते।

धनं सनिष्यन्तीनामात्मानं तव पूरुष॥ १०.०९७.०८

पूरुष- हे व्याधिग्रस्त। तव- ते। आत्मानम्- आत्मनः। धनम्- सम्पदं व्याधिनिवारणसामर्थ्यम्। सनिष्यन्तीनाम्- दातुमिच्छन्तीनाम्। ओषधीनाम्। शुष्मा- बलानि। गावः- रश्मयः। गोष्ठात्- रश्मिसमूहात्। इव। उदीरते- उद्गच्छन्ति ॥८॥

इष्कृतिर्नाम वो माताथो यूयं स्थ निष्कृतीः।

सीराः पतत्रिणीः स्थन यदामयति निष्कृथ॥ १०.०९७.०९

वः- युष्माकम्। माता- जननी। इष्कृतिर्नाम- रुग्णानां निष्कर्त्री। अथो यूयम्। निष्कृतीः- निष्कृतयः। स्थ- भवथ। सीराः- सरणशीलाः। पतत्रिणीः- पतनशीलाः। स्थन- भवथ। यदामयति- यो व्याधितो भवति तम्। निष्कृथ- संस्कुरुथ ॥९॥

अति विश्वाः परिष्ठाः स्तेन इव व्रजमक्रमुः।

ओषधीः प्राचुच्यवुर्यत्किं च तन्वो३ रपः॥ १०.०९७.१०

स्तेन इव- चोरो यथा। व्रजम्- गोष्ठम्। अक्रमुः- तथा ये रोगाः शरीरमाक्रमन्ते। तान्। अति- अतिक्रम्य। विश्वाः- सर्वा ओषधयः। परिष्ठाः- परितः तिष्ठन्ति। यत्किं च- यत्किञ्चित्। रपः- रोगः। तन्वः- शरीरस्य अस्ति। तम्। ओषधयः। प्राचुच्युवुः- प्रच्यावयन्ति ॥१०॥

यदिमा वाजयन्नहमोषधीर्हस्त आदधे।

आत्मा यक्ष्मस्य नश्यति पुरा जीवगृभो यथा॥ १०.०९७.११

यत्- यदा। वाजयन्- बलमुत्पादयन्। इमाः- एताः। ओषधीः। हस्ते। आदधे- धृतवानस्मि। तदा। पुरा। जीवगृभः- जीवग्राहिणः। यथेन्द्रायुधाद्विनश्यन्ति तथा। यक्ष्मस्य- रोगस्य। आत्मा- मूलम्। नश्यति ॥११॥

यस्यौषधीः प्रसर्पथाङ्गमङ्गं परुष्परुः।

ततो यक्ष्मं वि बाधध्व उग्रो मध्यमशीरिव॥ १०.०९७.१२

ओषधीः- हे ओषधयः। यस्य। अङ्गमङ्गम्। परुष्परुः- पर्वणि पर्वणि। प्रसर्पथः- सरथ। ततः- तस्मात् स्थानात्। यक्ष्मम्- रोगम्। मध्यमशीः- मध्यङ्गतः। उग्रः- वीरः इव। वि बाधध्वे- नाशयथ ॥१२॥

साकं यक्ष्म प्र पत चाषेण किकिदीविना।

साकं वातस्य ध्राज्या साकं नश्य निहाकया॥ १०.०९७.१३

यक्ष्म- रोग। चाषेण किकिदीविना साकम्- पक्षिवेगेन। ध्राज्या वातस्य साकम्- वायुवेगेन। प्र पत- अस्मत्तो गच्छ। निहाकया- नियतं त्यागशीलया चित्तात्त्या। साकम्। नश्य- नाशं प्राप्नुहि ॥१३॥

अन्या वो अन्यामवत्वन्यान्यस्या उपावत।

ताः सर्वाः संविदाना इदं मे प्रावता वचः॥ १०.०९७.१४

वः- युष्मासु। अन्या- एका। अन्याम्। अवतु- प्राप्नोतु। अन्या- एका। अन्यस्याः। उपावतु- उपगच्छतु। युगपदेव ओषधीनामुत्पत्तिसमये एकया अन्यस्या बाधा मा भवत्विति भावः। ताः सर्वाः। संविदानाः- ऐकमत्यं गताः। मे- मम। वचः- मन्त्रम्। इदम्- इमम्। प्रावत- रक्षत ॥१४॥

याः फलिनीर्या अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः।

बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वंहसः॥ १०.०९७.१५

याः। फलिनीः- फलयुक्ताः। याः। अफलाः- फलरहिताः। अपुष्पाः- पुष्पवियुक्ताः। याश्च। पुष्पिणीः- पुष्पसहिताः। बृहस्पतिप्रसूताः- सर्वा मन्त्रबलयुक्ताः। बृहस्पतिर्मन्त्राधिदेवता। अथवा

भिषजो मेधया प्रयुक्ताः। बृहस्पतिर्मेधाधिदेवता। ताः। नः- अस्मान्। अंहसः- रोगात्। मुञ्चन्तु ॥१५॥

मुञ्चन्तु मा शपथ्याश्चथो वरुण्यादुत।

अथो यमस्य पड्बीशात्सर्वस्माद्देवकिल्बिषात्॥ १०.०९७.१६

मा- माम्। शपथ्यात्- शापात्। मुञ्चन्तु। अथो- अपि च। वरुण्यात्- ऋतातिक्रमणदोषात्। मुञ्चन्तु। अथो- अपि च। यमस्य- नियमाधिदैवतस्य नियमातिक्रमदोषक्रुद्धस्य। पड्बीशात्- निगडात्। सर्वस्मात्। देवकिल्बिषात्- देवेभ्यः कृताद्दोषात्। मुञ्चन्तु ॥१६॥

अवपतन्तीरवदन्दिव ओषधयस्परि।

यं जीवमश्नवामहै न स रिष्याति पूरुषः॥ १०.०९७.१७

दिवः परि- सोमादिदेवसकाशात्। अवपतन्तीः- अवतरन्त्यः। ओषधयः। अवदन्- अब्रुवन्। यम्। जीवम्। अश्नवामहै- व्याप्नुमः। सः। पुरुषः। न रिष्याति- न विनश्यति ॥१७॥

या ओषधीः सोमराज्ञीर्बह्वीः शतविचक्षणाः।

तासां त्वमस्युत्तमारं कामाय शं हृदे॥ १०.०९७.१८

याः। ओषधीः- ओषधयः। सोमराज्ञीः- सोमदेवस्य प्रजाः। बह्वीः- प्रभूताः। शतविचक्षणाः- प्रभूतज्ञानसम्पन्नाः। तासाम्। त्वम्। उत्तमा- श्रेष्ठा। असि- भवसि। कामाय- रोगनिवारणाख्यमदभिलाषापूर्त्यै । अरम्- पर्याप्तासि। हृदे- हृदये। शम्- मङ्गळा च भवसि ॥१८॥

या ओषधीः सोमराज्ञीर्विष्ठिताः पृथिवीमनु।

बृहस्पतिप्रसूता अस्यै सं दत्त वीर्यम्॥ १०.०९७.१९

याः। सोमराज्ञीः- सोमदेवप्रजाः। ओषधीः- ओषधयः। पृथिवीम्- भूमौ। अनु विष्ठिताः- परितः स्थिताः। बृहस्पतिप्रसूताः- मेधया मन्त्रेण प्रजाताः। अस्यै- एतस्यै व्याधितायै नार्यै। वीर्यं- बलम्। सं दत्त- सन्धत्त। नारीणां विशेषरोगा अपि नष्टा भवन्तु ॥१९॥

मा वो रिषत्खनिता यस्मै चाहं खनामि वः।

द्विपच्चतुष्पदस्माकं सर्वमस्त्वनातुरम्॥ १०.०९७.२०

खनिता- भूमेः खननकर्ता। वः- युष्मान्। मा रिषत्- मा नाशयतु। मा हिंस्यात्। यस्मै। वः- युष्मान्। अहम्। खनामि। सोऽयमरोगो भवतु। अस्माकम्। द्विपच्चतुष्पत्- पशवः पुरुषाः। सर्वं- सर्वे। अनातुरम्- अरोगाः। अस्तु- भवन्तु॥२०॥

याश्चेदमुपशृण्वन्ति याश्च दूरं परागताः।

सर्वाः संगत्य वीरुधोऽस्यै सं दत्त वीर्यम्॥ १०.०९७.२१

याः। च। इदम्- एतन्ममाह्वानम्। उपशृण्वन्ति। याश्च। दूरं परागताः- दूरस्थाः। सर्वाः। वीरुधः- ओषधयः। सङ्गत्य- अत्रागत्य। अस्यै- एतस्यै नार्यै। वीर्यम्। सं दत्त- सन्धत्त॥२१॥

ओषधयः सं वदन्ते सोमेन सह राज्ञा।

यस्मै कृणोति ब्राह्मणस्तं राजन्पारयामसि॥ १०.०९७.२२

सोमेन राज्ञा - रसाधिदैवतेन सोमदेवेन। सह। ओषधयः। सं वदन्ते। राजन्- स्वामिन्। यस्मै। ब्राह्मणः- भिषक्। कृणोति- अस्मान् सम्पादयति। तम्- अमुं रोगिणम्। पारयामसि- पारयामः। अरोगं कुर्मः॥२२॥

त्वमुत्तमास्योषधे तव वृक्षा उपस्तयः।

उपस्तिरस्तु सोऽस्माकं यो अस्माँ अभिदासति॥ १०.०९७.२३

ओषधे। त्वम्। उत्तमा- श्रेष्ठा। असि- भवसि। तव। वृक्षाः- तरुशाखाः। उपस्तयः- अधःशायिन्य एव। यः। अस्मान्- नः। अभिदासति- हिनस्ति। सः। उपस्तिरस्तु- अधःशायी भवतु॥२३॥